

ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

9

ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ 'ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ

Η έστεμμένη μαθήτρια του Χρηστομάνου

αυτὸν της φυλακισμένο και δο-
χαρά και εὐθυμία εἰς τὰ ἀνεπαρ-
κώς φωτισμένα ἑκεῖνα δομάτια.
αὐτοῦ. Κέρβερος τῶν νεκρῶν τῶ
πῶν φουρούσε μέσα εἰς τὸ ψυ-

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ
ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑΣ
ΕΛΙΣΑΒΕΤ

N

DIGITAL

πεζογραφία

ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΓΡ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑΣ ΕΛΙΣΑΒΕΤ

Σαν από άλλον κόσμο η μαύρη αυτοκρατόρισα έστεκε μπροστά μου, κυρά κι αρχόντισσα όλης αυτής της λαμπροσύνης.

Το 1891, ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος αναγορεύεται διδάκτωρ της Φιλοσοφίας και δέχεται την πρόταση των Ανακτόρων της Αυστρίας να διδάξει την ελληνική γλώσσα στην Αυτοκράτειρα Ελισάβετ, τη θρυλική «Σίσσυ». Μαγεύεται από τη «μελαγχολική αυτοκράτειρα», τη θαυμάζει, τη λατρεύει, βαθιά και πλατωνικά, ως «γνπεύτρα της φαντασίας, άφθαστο των Ονείρων και της Ωριοσύνης καταφύγιο». Γίνεται αφοσιωμένος ακόλουθός της, τη συνοδεύει μάλιστα στο ταξίδι της στην Κέρκυρα το 1892, τη χρονιά που ολοκληρώνεται το «Αχίλλειον», το παλάτι-ψυχαστήριό της στο νησί. Λίγο μετά τη δολοφονία της Ελισάβετ το 1898, αποφασίζει να της αφιερώσει το *Tagebücher* (Φύλλα ημερολογίου), μια λυρική μυθιστορηματική βιογραφία της, η οποία όμως προξενεί την έντονη δυσαρέσκεια των Ανακτόρων και γίνεται η αιτία να εγκαταλείψει, ως ανεπιθύμητος, τη Βιέννη. Το 1908, το έργο κυκλοφορεί στα ελληνικά, με τον τίτλο *Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ*. Χάρη στο πολυμεταφρασμένο αυτό βιβλίο, ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος γίνεται ο πρώτος Έλληνας συγγραφέας με ευρωπαϊκή εκδοτική επιτυχία, αλλά και προπομπός του ελληνικού αφηγηματικού μοντερνισμού του 20ού αιώνα.

ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΓΡ.

Ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1867. Στην παιδική του ηλικία είχε ένα σοβαρότατο ατύχημα, τραυματίστηκε στη σπονδυλική του στήλη, κι έκτοτε έπασχε από κύφωση, ασθένεια που επηρέασε καθοριστικά την ψυχοσύνθεσή του. («Είχε όλα τα εξωτερικά γνωρίσματα των καμπούρηδων: φαρδιές μασέλες, πεταγμένο πηγούνι, μεγάλα φλογισμένα μάτια, πολλή εξυπνάδα και πολύ φαρμάκι. Όμως τι μεγάλη δημιουργική πνοή, πόση ποίηση μέσα σ' αυτό το ελεεινό πήλινο σκεύος!» θα πει, χρόνια αργότερα, ο Κώστας Βάρναλης για τον Χρηστομάνο.)

Φοίτησε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, αλλά το 1887 διέκοψε τις σπουδές του, για να στραφεί στη Φιλοσοφία. Εγκαταστάθηκε στη Βιέννη από το 1888 έως το 1891, οπότε και αναγορεύτηκε διδάκτωρ στο Πανεπιστήμιο του Ίνσμπρουκ. Την ίδια χρονιά αποδέχτηκε την πρόταση των Ανακτόρων να διδάξει την ελληνική γλώσσα στην Αυτοκράτειρα της Αυστρίας Ελισάβετ (τη «Σίσσυ»), θέση την οποία διατήρησε έως το 1893. Τα χρόνια εκείνα τον σημάδεψαν βαθιά, καθώς λάτρεψε την απρόσιτη βασίλισσά του. Εν τω μεταξύ, το 1892, επισκέφτηκε το Βατικανό και ασπάστηκε τον καθολικισμό· ακολούθησαν πέντε μήνες μοναστικής ζωής στο Μόντε Κασσίνο.

Από το 1895 έως το 1899 παρέμεινε στη Βιέννη, όπου ακολούθησε πανεπιστημιακή καριέρα, αρχικά ως λέκτορας της ελληνικής γλώσσας και στη συνέχεια ως καθηγητής στο Ινστιτούτο Ανατολικών Γλωσσών. Έφυγε από τη Βιέννη έχοντας αποκτήσει τον τίτλο του Βαρόνου-Ιππότη του τάγματος του Αγίου Ιωσήφ και αφού πρώτα δημοσίευσε δύο έργα στα γερμανικά: την ποιητική συλλογή *Orphische Lieder* (*Ορφικά τραγούδια*) και το δράμα *Die graue Frau* (*Η σταχτιά γυναίκα*), και τα δύο επηρεασμένα από το ρεύμα του συμβολισμού. Αιτία της αναχώρησής του από τη Βιέννη, σε μια περίοδο κατά την οποία είχε αρχίσει να γίνεται γνωστός στους εκεί λογοτεχνικούς κύκλους, ήταν η δημοσίευση του έργου του *Tagebücher* (*Φύλλα ημερολογίου*)· ο Χρηστομάνος το δημοσίευσε αμέσως μετά τη δολοφονία της Ελισάβετ το 1898, γεγονός που δυσαρέστησε τα Ανάκτορα και τον ανάγκασε να παραιτηθεί από το Πανεπιστήμιο. Ταξίδεψε έπειτα στη Γαλλία και την Ιταλία, όπου και μεταφράστηκε το *Tagebücher*, και τον Νοέμβριο του 1901 επέστρεψε μόνιμα στην Αθήνα. Ίδρυσε τότε τη «Νέα Σκηνή», που συνέβαλε ουσιαστικά στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού θεάτρου (εισήγαγε την έννοια του σκηνοθέτη και τις σύγχρονες τεχνικές της υποκριτικής, ανανέωσε το ρεπερτόριο παρουσιάζοντας στο αθηναϊκό κοινό έργα του Ίψεν, του Τολστόι, του Τουργκένιεφ, όλα μεταφρασμένα από τον Χρηστομάνο, καθώς και Έλληνες συγγραφείς, όπως Κορομηλά, Άννινο, Καμπύση, Ξενόπουλο κ.ά· επίσης, παρουσίασε μεταφράσεις αρχαίας τραγωδίας στη δημοτική γλώσσα). Η «Νέα Σκηνή», αν και καλλιτεχνικά αποτέλεσε σημείο αναφοράς του νεοελληνικού θεάτρου, κατέστρεψε οικονομικά τον Χρηστομάνο, εξωθώντας τον να εγκαταλείψει την προσπάθειά του το 1905 και να αφοσιωθεί έκτοτε στη συγγραφή. Το 1908 κυκλοφόρησε στα ελληνικά το έργο του για την Ελισάβετ *Tagebücher*, με τον τίτλο *Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ*, και άρχισε να δημοσιεύει σε συνέχειες το μυθιστόρημα *Η κερένια κούκλα* στην εφημερίδα *Πατρίς*, το οποίο εκδόθηκε αυτοτελώς το 1911. Ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος πέθανε στην Αθήνα το 1911.

ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΓΡ.

Η σειρά «Αριστουργήματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» περιλαμβάνει έργα σημαντικών συγγραφέων που ξεχώρισαν κατά τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού· πρόκειται, δηλαδή, για αντιπροσωπευτικά έργα της παλαιότερης πεζογραφίας μας. Οι συγγραφείς τους, οι οποίοι εκφράστηκαν σε μια απλή για την εποχή τους γλώσσα, ανήκουν στις λογοτεχνικές γενιές που εμφάνισαν το έργο τους από το 1830 έως το 1880 (Α΄ Αθηναϊκή Σχολή) και από το 1880 και μετά (Γενιά του '80).

Τα κείμενα επιλέχθηκε να τυπωθούν μονοτονικά, προκειμένου να είναι η εικόνα τους φιλική προς τον σημερινό αναγνώστη.

Ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος εκδίδει το έργο του «Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ», στις αρχές του 20ού αιώνα, στη δημοτική γλώσσα. Η παρούσα έκδοση έχει στηριχθεί στην πρώτη έκδοση του διβλίου (Αθήναι, 1908)· έχουν τηρηθεί οι τύποι της υποτακτικής φωνής των ρημάτων· έχουν ακολουθηθεί οι ορθογραφικές επιλογές του Λεξικού της Κοινής Νεοελληνικής του Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

9

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ

**ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΑΣ
ΕΛΙΣΑΒΕΤ**

πεζογραφία

ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ – 9
Κωνσταντίνος Χρηστομάνος, *Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ*

Επιμέλεια έκδοσης: *Ελένη Κεχαγιόγλου*
Καλλιτεχνική διεύθυνση: *Γιάννης Καρλόπουλος*
Γραφιστική επιμέλεια: *Εύη Καλογεροπούλου*
Σελιδοποίηση: *Βασίλης Γεωργίου*
Διόρθωση: *Ευαγγελία Δημητριάδη*

Στο εξώφυλλο: «*Εκείνη που έκτισε το “Αχίλλειον”*».
Πριν 100 χρόνια, αύριον, γεννήθηκε η μελαγχολική αυτοκράτειρα Ελισσάβετ.
Η εστεμμένη μαθήτριά του Χρηστομάνου», εφημ. «Αθηναϊκά Νέα», 23.12.1937, σελ. 3
[Πηγή: Τμήμα Ψηφιοποίησης και Φωτογραφικό Αρχείο / ΔΟΛ]

ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Κωνσταντίνου Χρηστομάνου, *Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ.*
Φύλλα ημερολογίου, Αθήναι, ΤΥΠΟΙ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, 1908.

ISBN: 978-960-503-249-4

© 2012 Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε.

Το παρόν ψηφιακό βιβλίο αποτελεί προσφορά του Εκδότη, η οποία διατίθεται μέσω ειδικής εφαρμογής προς τους χρήστες ηλεκτρονικών μέσων, ήτοι ηλεκτρονικών υπολογιστών, laptops, notebooks, e-readers, ταμπλετών (π.χ. ipad), smartphones, smart TV και τυχόν άλλων μέσων που θα προκύψουν στο μέλλον. Απαγορεύεται η καθ' οιονδήποτε άλλον τρόπο διάθεση του παρόντος. Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας, απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται, πάντως, ότι κατά τον Ν. 2121/93 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (η οποία έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε βάση δεδομένων, και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ του Αλέξη Ζήρα	8
Πρόλογος του Maurice Barrès (μτφ. Παύλος Νιρβάνας)	20
Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ Φύλλα ημερολογίου	35

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος
και οι απαρχές του μοντερνισμού
στην ελληνική πεζογραφία

Σε περιόδους μεταβατικές που διακρίνονται για την αστάθειά τους σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής –από την πολιτική, τις αντιλήψεις για το νόημα της Ιστορίας έως την καλλιτεχνική δημιουργία–, η αυξημένη ρευστότητα αποτυπώνεται, σχεδόν πάντοτε, και στη λογοτεχνία, τόσο στην πεζογραφία όσο και στην ποίηση. Συνήθως, επικρατεί πολυμορφία στους τρόπους γραφής και στις αισθητικές αντιλήψεις, πολλές φορές μάλιστα η πολυμορφία διακρίνεται και μεμονωμένα, στο έργο ενός συγγραφέα. Τα τελευταία χρόνια του ελληνικού 19ου αιώνα υπήρξαν μια τέτοια, μεταβατική περίοδος, από πολλές απόψεις: γλωσσική, κοινωνική, θεσμική, με τις καινούργιες ιδέες για την Ιστορία και την τέχνη να φτάνουν αστραπιαία, από

τα ευρωπαϊκά κέντρα, όχι μόνο στην Αθήνα αλλά και σε όλο τον τότε δυναμικό παροικιακό ελληνισμό, στη Σμύρνη, στην Αλεξάνδρεια, στην Κωνσταντινούπολη. Η εξάπλωση του μαρξισμού, του φυσιοκρατικού ρεαλισμού, η επικράτηση του ψυχαρικού δημοτικισμού, καθώς επίσης και η επίδραση των ιδεών του Φρειδερίκου Νίτσε και της αρνητικής φιλοσοφίας τού Άρθουρ Σοπενάουερ συνυπήρξαν με την ηρωολατρία, την πίστη στη φυλετική καθαρότητα και την εξιδανίκευση της ομορφιάς. Οι φαινομενικά αντιφατικές αυτέςπίστεις υιοθετήθηκαν και προβλήθηκαν στο έργο αρκετών ποιητών και πεζογράφων που παρουσιάστηκαν στα ελληνικά γράμματα την αυγή του περασμένου αιώνα: λ.χ., στον Κωνσταντίνο Θεοτόκη, στον Κωσταντίνο Χατζόπουλο, στον Νίκο Καζαντζάκη, στον Κ. Π. Καβάφη, στον Ίωνα Δραγούμη, στον Κώστα Βάρναλη.

Συνάμα, ένας συγκεκριμένος κύκλος συγγραφέων, συνομήλικων με τους προηγούμενους, χαρακτηρίστηκαν «εστέτ», δηλαδή αισθητιστές, καθώς ήταν όλοι εμπνευσμένοι από τις φιλοσοφικές και αισθητικές αρχές του Όσκαρ Ουάιλντ και, κατά δεύτερο λόγο, από τον Γκαμπριέλε ντ' Αννούντσιο και τους Άγγλους ζωγράφους της προραφαηλιτικής σχολής. Ο αισθητισμός/

οναλδισμός –του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου, του Παύλου Νιρβάνα, του Σπήλιου Πασαγιάννη, του Πλάτωνος Ροδοκανάκη, του Κύπριου Νίκου Νικολαΐδη, του Περικλή Γιαννόπουλου και άλλων– υπογράμμισε ότι το «ωραίο» είναι το υπέρτατο ιδεώδες της ζωής, μα και ότι η ζωή η ίδια δεν έχει σημασία αν δεν μεταμορφώνεται σε τέχνη, αν δεν μάχεται την ασχήμια και αν δεν επιδιώκει με κάθε μέσο την ανάδειξη της ομορφιάς. Στην ομάδα αυτή, η θέση του Χρηστομάνου (Αθήνα, 1867-1911) ως συγγραφέα και ως στοχαστή ήταν ουσιαστική. Μαζί με τον Πλάωνα Ροδοκανάκη θεωρούνται οι κυρίως εκπρόσωποι του ελλαδικού αισθητισμού, μιας τάσης του πρώιμου μοντερνισμού, που μπορεί να μην κράτησε πολύ, αλλά έμμεσα επηρέασε στις επόμενες δεκαετίες τις αναζητήσεις της μη αναπαραστατικής και της μη ρεαλιστικής τέχνης. Και ασφαλώς, ο αισθητισμός είναι που άνοιξε το δρόμο στον αφηγηματικό συμβολισμό του μυθιστορήματος του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου, Φθινόπωρο.

Ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος, όπως άλλωστε οι περισσότεροι διηγηματογράφοι και μυθιστοριογράφοι που διακρίθηκαν στα ελληνικά γράμματα μετά το

1890, προερχόταν από οικογένεια εύπορη. Η πρώιμη εξοικείωση όλων με τις τέχνες, η γλωσσομάθειά τους, η ευρύτητα της παιδείας τους, ακόμα και η πολιτική διάπλαση της συνείδησής τους, οφείλονται εν πολλοίς στη δυνατότητά τους να σπουδάσουν στην Ευρώπη της εποχής εκείνης. Α.χ., η ισχυρή παρουσία των Βαυαρών στην ανώτερη αθηναϊκή κοινωνία μετά το 1850 έκανε πολλές οικογένειες να στείλουν τα παιδιά τους για σπουδές στη Γερμανία και στην Αυστρία. Το ίδιο και στην οικογένεια του Χρηστομάνου, ο πατέρας του οποίου, Έλληνας από τη Βιέννη, σπούδασε χημικός εκεί και στη Γερμανία, για να έρθει το 1862 στην Αθήνα και να εκλεγεί καθηγητής στο Πανεπιστήμιο. Ο Χρηστομάνος, με μόνιμη αναπηρία, προερχόμενη από σοβαρό ατύχημα στην παιδική του ηλικία, φοίτησε για τρία χρόνια στην Ιατρική, αλλά το 1888 την εγκατέλειψε και έφυγε με τον αδελφό του για τη Βιέννη, όπου σπούδασε φιλοσοφία έως το 1891. Ως θέμα μάλιστα της πτυχιακής του εργασίας διάλεξε τον Άρθουρ Σοπενάουερ, ενώ η διδακτορική διατριβή του που κατατέθηκε στο Πανεπιστήμιο του Ίνσμπρουκ υπό τον τίτλο «Περί των βυζαντινών θεσμών εν τω φραγκικώ

Δικαίω» δεν ήταν διόλου άσχετη με τη μόνιμη αγάπη του Χρηστομάνου, το Βυζάντιο. Η πιο συγκλονιστική πάντως εμπειρία της ζωής του φαίνεται πως ήταν η γνωριμία του, τη χρονιά της αποφοίτησής του από τη Φιλοσοφική Σχολή της Βιέννης, με την αυτοκράτειρα της Αυστροουγγαρίας Ελισάβετ, τη θρυλική Σίσσυ, η οποία και τον όρισε προσωπικό της συνοδό, με σκοπό να της διδάξει ελληνικά. Από τις σημειώσεις ημερολογίου που κρατούσε στην τριετία 1891-1893, στη διάρκεια όλων των ταξιδιών τους, από τη Βιέννη στην Τεργέστη, και έπειτα κατά τη διαμονή τους στο Αχίλλειο της Κέρκυρας, ο Χρηστομάνος φαίνεται ότι στην παρουσία της πράγματι γοητευτικής Ελισάβετ είχε βρει το ψυχικό του ιδεώδες, την «υπερκόσμια μορφή» που ενσάρκωνε το ρομαντικό όραμα της ομορφιάς. Στις συζητήσεις τους, οι καίριες και συχνές αναφορές στον αγγλικό αισθητισμό, στον Άλτσερνον Σουίνπερν, στον Τζον Ράσκιν, στον Έντουαρντ Μπερν-Τζόουνς και στον Ντάντε Γκάμπριελ Ροσέτι, δηλαδή σε ζωγράφους, ποιητές και τεχνοκριτικούς που υπήρξαν βασικοί εκπρόσωποι του αισθητισμού, δείχνουν και το πόσο ο νεαρός Χρηστομάνος είχε ταυτίσει την ομορφιά

της αυτοκρατορίας με το απόλυτο όνειρο· με την τέλεια γαλήνη που, σύμφωνα με τις άκρως υποκειμενικές αρχές της αισθητιστικής θεωρίας, είναι το μόνο άξιο λόγου νόημα της ζωής.

Στην τριετία αυτή και για ένα διάστημα κατά το οποίο η Ελισάβετ βρισκόταν στη Βιέννη, ο Χρηστομάνος πήγε στη Ρώμη (1892) και, έχοντας ήδη ασπαστεί τον καθολικισμό, κατέφυγε για μερικούς μήνες στο μοναστήρι του Μόντε Κασσίνο, αποφασισμένος να μονάσει. Αλλά τελικά επέστρεψε στην πρωτεύουσα της Αυστρίας, πήρε την αυστριακή υπηκοότητα και τον τίτλο του βαρόνου με την παρέμβαση των κύκλων της αυτοκρατορίας, και το 1895 εκλέχθηκε λέκτορας στη Φιλοσοφική Σχολή της Βιέννης και καθηγητής Νέων Ελληνικών στο εκεί Ινστιτούτο Ανατολικών Γλωσσών. Έως το 1901, οπότε και επέστρεψε στην Ελλάδα, αυτό το χρονικό διάστημα των έξι-επτά ετών ήταν από τα πιο γόνιμα στη σύντομη ζωή του. Ήταν συνεργάτης της εφημερίδας Νέος Ελεύθερος Τύπος (Neue Freie Presse), όπου δημοσίευσε ποιήματα, θεατρικά και ταξιδιωτικά του, και –μεταξύ 1898-1899– συνδιευθυντής του περιοδικού Επιθεώρηση της Βιέννης (Wiener Rundschau), οργάνου της καλλιτεχνικής

πρωτοπορίας, στις σελίδες του οποίου υπάρχει πλήθος μεταφράσεων από άρθρα και μελέτες του Όσκαρ Ουάιλντ, του Γκαμπριέλε ντ' Αννούντσιο και του Μωρίς Μαίτερλινκ για τον αισθητισμό, τις απαρχές της αφηρημένης τέχνης και για τον συμβολισμό. Το 1898 εκδόθηκαν στα γερμανικά τα Ορφικά τραγούδια (Orphische Lieder), ορισμένα από τα οποία, μεταφρασμένα από τον ίδιο, είχαν δημοσιευθεί σε περιοδικά της Αθήνας, όπως και το λυρικό ονειρόδραμα Η σταχτιά γυναίκα (Die Graue Frau). Το 1898, όταν δολοφονήθηκε η Ελισάβετ στη Γενεύη, ο Χρηστομάνος είχε ήδη προδημοσιεύσει μερικά αποσπάσματα από τα «Φύλλα Ημερολογίου» που κρατούσε όσο ήταν συνοδός της. Πρόλαβε και εξέδωσε έναν πρώτο τόμο, αλλά πολύ σύντομα η κυκλοφορία του ανεστάλη λόγω σχετικής απαγόρευσης της λογοκρισίας, υποκινημένης από τη βασιλική Αυλή. Εκδόθηκε όμως στα γαλλικά (1900) με πρόλογο του Μωρίς Μπαρρές, και στα ιταλικά (1901).

Ο Χρηστομάνος, επιστρέφοντας στην Ελλάδα και έχοντας νωπές τις εμπειρίες του από το μοντέρνο ευρωπαϊκό θέατρο, στο Παρίσι, στη Βιέννη και στη Ρώμη, δόθηκε με ζήλο και ενθουσιασμό στο όραμα

της δημιουργίας ενός ανάλογου δραματουργικού οργανισμού στην Αθήνα. Έτσι, στα δέκα επόμενα χρόνια που πρόλαβε να ζήσει, ίδρυσε τη «Νέα Σκηνή» το 1901, στην πενταετή ζωή της οποίας μπήκαν κυριολεκτικά οι βάσεις του σύγχρονου ελληνικού θεάτρου, αφενός με παραστάσεις πρωτοποριακής αντίληψης για τα μέτρα της εποχής, αφετέρου με έργα τόσο του παγκόσμιου ρεπερτορίου (Ίψεν, Τολστόι και Τουργκένιεφ), όσο και του εγχώριου (Γρηγόριος Ξενόπουλος, Μάρκος Αυγέρης, Γιάννης Καμπύσης). Το βασικότερο όλων, ωστόσο, ήταν ότι στις παραστάσεις εκείνες ο Χρηστομάνος εφάρμοσε νέες τεχνικές, νέες αντιλήψεις στη σκηνοθεσία και στη σκηνογραφία, ήδη δοκιμασμένες στις ευρωπαϊκές σκηνές.

Το Βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ. Φύλλα Ημερολογίου, σε μετάφραση του ίδιου του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου, με τον γαλλικό πρόλογο του Μπαρρές σε απόδοση Παύλου Νιρβάνα, εκδόθηκε στα ελληνικά το 1908. Τον ίδιο χρόνο άρχισε η δημοσίευση σε εφημερίδες (Πατρίς, Νέον Άστυ) του δεύτερου εκτεταμένου πεζού του, του «αθηναϊκού μυθιστορήματος» Η κερένια κούκλα (1911), του οποίου οι επανεκδόσεις αποδεικνύουν ότι υπήρξε πιο

δημοφιλές έργο από το πρώτο. Όμως, η αλήθεια είναι ότι αν υπάρχει ένα έργο που αποδίδει με απόλυτη καθαρότητα και πιστότητα το πνεύμα του ουαλδικού αισθητισμού, το έργο αυτό είναι Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ, οι ημερολογιακές καταγραφές των εντυπώσεων που προκάλεσαν στον συγγραφέα οι συναντήσεις και οι συζητήσεις του με την αυτοκράτειρα της Αυστροουγγαρίας. Έστω και αν δεν εκτιμήθηκε όσο έπρεπε την εποχή της πρώτης έκδοσής του, το έργο αυτό είναι ένα «πεζογράφημα-μήτρα», με άλλα λόγια μια προϋπόθεση του ελληνικού αφηγηματικού μοντερνισμού, χωρίς την οποία δεν θα είχαν ίσως γραφεί μερικά έργα ανάλογης ανανεωτικής τεχνικής που αποτέλεσαν σταθμούς στην πεζογραφία του 20ού αιώνα.

Το Βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ, παρότι άκρως στοχαστικό, έτσι ώστε να συνδέεται άμεσα με τις Προαιρέσεις (Intentions, 1891) του Ουάιλντ, είναι ένα εξομολογητικό αφήγημα γραμμένο με ιδιαίτερη φροντίδα. Στις αδιάκοπες περιγραφές των ονειρεμένων, υποβλητικών τοπίων – από τους κήπους των αυστριακών ανακτόρων μέχρι τις εικόνες της κερκυραϊκής φύσης–, κυριαρχεί η ρευστότητα

των συναισθημάτων. Ο αργός, μουσικός τόνος του κειμένου ενισχύεται από την ιδιότυπη στίξη του, από την έντεχνη χρήση των αποσιωπητικών, από τη μελετημένα χαλαρή δομή των φράσεων. Στην αφήγηση του Χρηστομάνου κυριαρχεί η αγωνία του να ακινητοποιηθεί ο χρόνος σε ό,τι το ωραίο της ζωής. Η αίσθηση της ηρεμίας και της απόλυτης γαλήνης τού επιτρέπουν να ελευθερώνει τη φαντασία και τη σκέψη του, δημιουργώντας περίτεχνες, ελλειπτικές εικόνες που μοιάζουν με πίνακες των ιμπρεσιονιστών. Μια ελάχιστη εντύπωση, μια απόχρωση, μια υποτιθέμενη φράση της αυτοκράτειρας κινητοποιούν τη μαγεμένη φαντασία του αφηγητή και την ωθούν σ' ένα συνειρμικό, διαχρονικό ταξίδι όπου συναντά κάθε έργο τέχνης, αρχαίας ή νεότερης, το οποίο θέλησε να αποτυπώσει το κάλλος ως απάντηση στις ασχήμιες της ζωής. Όπως έχει παραδεχτεί και ο ίδιος ο Χρηστομάνος, το ημερολόγιό του –το οποίο ως αφήγηση έχει τη μορφή ενός διακεκομμένου μονόλογου της Ελισάβετ, ωστόσο με λόγια δικά του– είναι επίσης μια απόπειρα αυτοψυχογράφησης: «Εκείνη μ' έμαθε να ξανοίγω μέσα μου την εικόνα του εγώ μου και ν' αφηγκράζωμαι τη

*μουσική των σκέψεών μου... Με τα δικά της μάτια
ανακάλυψα την ωριοσύνη που κείται κρυμμένη
μέσα στη ζωή... Σ' Εκείνη χρωστώ ό,τι είμαι».*

Αλέξης Ζήρας

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΑΣ
ΕΛΙΣΑΒΕΤ

ΜΙΑ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΣΣΑ ΤΗΣ ΜΟΝΑΞΙΑΣ

Την αυτοκρατόρισσα που σε φυγήν αδιάκοπη, μ' ένα ριπίδι ανάμεσά της και του κόσμου κ' ένα πέπλο απλωμένο στη σκέψη της, μπόρεσε να κρύψει ως την ώρα του θανάτου το αριστούργημα που έπλασε απ' τον εαυτό της, θα την αντικρίσωμε τώρα, αν όχι μάτια με μάτια, τουλάχιστον όμως όπως καθρεφτίζεται στη μνήμη ενός νέου ποιητή, που τα περιστατικά και το φυσικό του τον έκαμαν άξιο να αισθανθή την ωραιότητά της.

Ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος θυμάται πως δοκίμασα κάποτε να περιγράψω έναν τρόπο για να πλάση κανείς και να κυβερνήση την αισθητικότητά του, μας διηγείται μάλιστα πως η Αυτοκρατόρισσα καταδεχότανε να βρίσκη κάποια ευχαρίστηση στις

μικρές αυτές μυθιστορίες, που ο ίδιος της διάβαζε. Και σκέπτεται σωστά πως η λυρική του ανάλυση για μια βασίλισσα, που άλλο βασίλειο δεν ήθελε απ' την εσωτερική της ζωή και που η μόνη της φροντίδα ήτονε να εξαϋλώση τον εαυτό της και να πλατύνη την περιοχή του ονείρου της, θα μας δώσει την πιο πλούσια και την πιο ποιητική συμβολή στη λατρεία του Εγώ μας. Μα τι είμαστε εμείς για ν' αγγίξωμε το θαυμάσιο αυτό ποίημα, που μέσα του και η φτωχικότερη φαντασία ενός αναγνώστη μπορεί μονάχη της να συνάξη πλούσια και θαυμαστά σχόλια; Η θεία Αντιγόνη λέει στην αδελφή της την Ισμήνη: «Είναι καιρός τώρα που πεθαμένη ζω και πεθαμένους μόνο δύναμαι να δουλέψω». Είναι ανόητη – λέει για τον εαυτό του ο Κρέων. «Βασιλιά μου», του αποκρίνεται η Ισμήνη, «ποτέ το λογικό που μας έδωσε η φύση δεν μπορεί να βαστάξει σε τόση δυστυχία». Ευχαριστιέται να βρίσκη κανείς στη γλώσσα που απ' όλες την προτιμούσε η Αυτοκρατόρισα Ελισάβετ τα λόγια που λιγότερο θα σπαράξουν την ανοιγμένη της πληγή.

Απ' το σημείο που την αντικρίζομ' εμείς, πρέπει να ευλογήσωμε την οδύνη της Ελισάβετ της Βαυαρίας. Νέα η Αυτοκρατόρισα είχε θαμπώσει με τα κάλλη της

τους λαούς της και όλη τη μεγάλη κοινωνία της Ευρώπης μα όσο κι αν έμοιαζε με βασίλισσας παραμυθιού η πρώτη της ομορφιά, για μας στέκει ψηλότερα η στερονή της ωραιότητας, αυτή που της χάρισαν οι πληγές της ζωής. Έμοιασεν έτσι με την Αυτοκρατόρισα Ευγενία. Και ποιος θα μπορέση ν' αρνηθή τα θέλγητρα, που τα αιματωμένα δάκρυα και της ζωής τα σημάδια ενώσανε με μιας θεάς κάλλη; Στην απόγονο αυτή των Βιττελσμπάχων τα εξωτερικά περιστατικά βοηθούν τις εσωτερικές ροπές. Κι ο θάνατος έρχεται να δώση ένα υπέροχο γόητρο στην ψυχήν αυτή, που τ' αλύπητα χτυπήματα της Ειμαρμένης την είχαν περίτεχνα δουλέψει σαν ένα σπάνιο κ' ευγενικό υλικό.

.....
Ο Χρηστομάνος δε μας λέει την ιστορία των βασάνων της Αυτοκρατόρισσας Ελισάβετ. Χωρίς άλλο θα ήτον πολύ περίεργο να μελετήσει κανείς όλα τ' αδυσώπητα στάδια που πέρασε η ομορφιά της και το αργοδούλευτο μαράζι που την οδηγούσε ζωντανή στις μοναξίες και που νεκρή τώρα την ξεχωρίζει από των σκιών το χυδαίο κοπάδι. Θα ήτον επιθυμητή μια τέτοια ψυχολογική βιογραφία, παρόμοια μ' εκείνην που αφιέρωσε ο Ζακ Μπαινβίλ στο Λουδοβίκο Β'

της Βαυαρίας. Εμείς ωστόσο θα πάρουμε την Αυτοκρατόρισα όπως τη βρίσκουμε στο ποιητικό τούτο Ημερολόγιο: γητεύτρα της φαντασίας μας, άφθαστο των Ονείρων και της Ωριοσύνης καταφύγιο!

Πρέπει πρώτα να μάθουμε από ποιον μας έρχεται η πολύτιμη αυτή αποκάλυψις. Ας δούμε τι αξίζει το όργανο που μας δίνει αυτό το εξαίσιον θέαμα, ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος.

Ήτον ένας νέος Αθηναίος φοιτητής που μελετούσε όλη την ημέρα ίσα μ' αργά το απόβραδο σε μια μελαγχολική πολυκατοικία κάποιου προαστείου της Βιέννας. Μονάχα, εκεί που ξεφύλλιζε λατινικά κείμενα για τη διδακτορική του διατριβή, ονειρευότανε και κάποτε κι αναστέναζε. Όταν έπεφτε το βράδυ, ένα κοτσύφι ερχόταν κι ακουμπούσε στην αντικρινή στέγη και τραγουδούσε, τραγουδούσε, ώσπου το σκοτάδι έσβηνε το μικρούλι του το σχήμα και τη γλυκόλαλη φωνούλα του. Και να που μια φορά τής κατέβηκε της Αυτοκρατόρισσας να μάθη τα ελληνικά και θέλησεν ένα νέον Έλληνα να την ακολουθήη στους περιπάτους της. Της είπαν τότε για το φοιτητή. Κ' Εκείνη έστειλε αμέσως μια χρυσή καρότσα και τον πήρε στο παλάτι της.

Τα προτερήματα και τις αδυναμίες εκείνου που θα γίνη τώρα οδηγός μας, θα τ' αναγνωρίσετε διαβάζοντας την πρώτη σελίδα του βιβλίου του, γοητευτικήν από νεότητα και δίψα για κάθε τι πολύτιμο, αισθητικό και σπάνιο, μια σελίδα που μέσα της αναγνωρίζομε ένα μακρινόν αδελφό, ποτισμένον από ανατολισμό, του δικού μας του Ιουλιανού Σορέλ... Μα τι μιλώ για τον Ιουλιανό Σορέλ! Νομίζω πως διακρίνω τώρα τη νέα Εσθήρ όταν λιγοθυμάη μπροστά στον Ασσουήρο· νομίζω πως ακούω το στίχο του Ρακίνα, να εμψυχώνη το παιδί αυτό:

Εσθήρ τι τάχα σκιάζεσαι; Δεν είμ' ο αδερφός σου;

Ο Χρηστομάνος, ίσα με την ώρα του θανάτου του, θα πιστεύη στην ποιητική αυτή αδελφοσύνη. Θα ήτονε λυπηρό, αν μια τέτοια πεποίθησις τον έκαμε να παραλλάξη στο ημερολόγιό του τα αισθήματα και τα λόγια της Αυτοκρατόρισσας. Εγώ νομίζω πως μέσα στην τεχνοτροπία του νέου ποιητή ξαναβρίσκομε τα ίδια τα κινήματα της Ελισάβετ της Βαυαρίας. Και ίσα-ίσα μπαίνομε βαθιά κ' εμείς μέσα στην ευγενικήν αυτήν οικειότητα, ακολουθώντας τον οδηγόν αυτόν, τον

παράφορα ευαίσθητο, που από γενετής του κατέχει το γούστο για τις πιο σπάνιες αισθητικές φαντασίες.

Είναι κρίμα που η δεύτερη Αυτοκρατορία δεν επιφόρτισε το Θεόφιλο Γκωτιέ να διατρέξει τον κόσμο για να μας δώσει την εικονισμένη του απογραφή. Ο Θεός να 'χε δώσει να μ' έβαζε κ' εμένα η τύχη κοντά στο Βοναπάρτη, απ' τη Βριέννα ως την Αγία Ελένη, για ν' ανιστορήσω τις συνεδριάσεις του Συμβουλίου του Κράτους, τα μεθύσια του θριάμβου και τις τελικές τραγωδίες. Ευτυχία μας ήτονε να το φέρουν έτσι τα περιστατικά κι ο Χρηστομάνος, μια νευρική ιδιοσυγκρασία που τη μεθάει η πολυτέλεια, το μυστήριο κ' η ομορφιά, να συνάξει στη Χόφμπουργ, στα δεκαεννιά του χρόνια, τόσα χρώματα, αρώματα, γλύκες, μιαν αλάκερη φλογερή ανατολική ποίηση, διακοσμητική και λυρική...

Στην τέχνη ποτέ δεν πρέπει να φοβάται κανείς μήπως δυναμώσει υπερβολικά ένα χαρακτήρα. Στην προσωπογραφία αυτή της Ελισάβετ της Βαυαρίας που μας χαρίζει ο Χρηστομάνος υπάρχει κάτι τι παράδοξο που θυμίζει τον Βελάσκες, τον Δελακρουά, τον Μανέ. Μα γιατί ν' αναφέρω τους τρεις αυτούς ζωγράφους; Κάθε καλλιτέχνης σε κάθε του δημιουργία

βάζει φυσικά κάτι αινιγματικό, μια νότα παράξενη ή σκληρή, που φαίνεται άγνωστη στη φύση, μα που μας δίνει μια βαθιά συγκίνηση και, μ' έναν τρόπο παντοδύναμο, ανοίγει στην ψυχή μας πλατύτατους δρόμους. Αν έπαιρνα τη ζωή της Ελισάβετ της Βαυαρίας για δοκουμεντό, γι' αφετηρία σε μιαν καλλιτεχνική έμπνευση, θ' άρπαζα με προθυμία, για να το κάμω προζύμι της εργασίας μου, το θέαμα της στιγμής που η αυτοκρατόρισα αυτή χάρισε στο νέο Χρηστομάνο κάποια μέρα, που τον είχε καλέσει στο Σενμπρούν. Είδεν εκεί σχοινιά και γυμναστικά όργανα κρεμασμέν' απ' τη θύρα του αυτοκρατορικού σαλονιού: η Μεγαλειότης Της γυμναζότανε τη στιγμή εκείνη στους κρίκους. Φορούσεν ένα φόρεμα μαύρο μεταξωτό με μακριάν ουρά, στολισμένο στα κράσπεδα με θαυμάσια φτερά στρουθοκαμήλου, μαύρα κι αυτά. Ο νέος ποτέ του δεν είχε ιδή την Αυτοκρατόρισα στολισμένη με τόση επισημότητα: «Κρεμασμένη απ' τα σχοινιά έκανε μια φανταστική εντύπωση, σαν ένα πλάσμα ανάμεσα πουλιού κ' ερπετού. Για ν' ακουμπήση τα πόδια της στο πάτωμα, έπρεπε να πηδήση ένα σχοινί τεντωμένο χαμηλά: Το σχοινί αυτό, μου είπε, το 'χω εδώ για να μην ξεμάθω το πήδημα. Ο πατέρας μου ήτον ένας μεγάλος κυνηγός

“ενώπιον του Κυρίου” και ήθελε να μας μάθη να πη-
δούμε σαν τα ζαρκάδια». Και ύστερα τον παρακάλεσε
να εξακολουθήσει το διάβασμα της Οδύσσειας.

Μέσα στο τραγούδι του ευγενόπαιδου, του ερω-
τευμένου μ’ έν’ άστρο, αρχίζει κανείς να μαντεύη το
μοναδικό ρυθμό της Ελισάβετ της Βαυαρίας.

Για να δώσω την αίσθηση του ατομικού αέρα
ολονών αυτών των κρίσεων και για να μην υπο-
πτευθή κανείς πως αρπάζω έτσι την προσωπογρα-
φία της μέσα στ’ όνειρό μου, πρέπει η ομοιότης της
να σχηματισθή μπροστά στα μάτια ενός υπομονετι-
κού αναγνώστη.

Σταλαγματιά-σταλαγματιά, σα μυρουδικό, ας αφή-
σωμε να χυθή γύρω μας, έτσι όπως τύχη, η αυτοκρα-
τορική αυτή ευαισθησία. Ποιος τάχα θα λυπηθή τον
καιρό του που θα χαρίση;*

.....
.....
Θυμούμαι ότι η Αυτοκρατόρισα Ευγενία, βιασμένη
να δώσει μιαν ακρόαση, έλεγε μια μέρα στους αυ-
λικούς της: «Ναι. Το ξέρω. Έρχονται να με δούνε
σαν πέμπτη πράξη μιας τραγωδίας». Δε βρίσκονται

---

* Εδώ, όπως και σ’ άλλα μέρη, ο Μπαρρές αντιγράφει ολόκληρες σελίδες απ’
το βιβλίο του Χρηστομάνου. (Σ.τ.Μ.)

άνθρωποι τόσο υπερβολικά φρόνιμοι, ώστε ν' αρνηθούνε να υψώσουν την καρδιά τους, αποστρέφοντας το πρόσωπο απ' τις τραγικές μορφές. Θέλει ο καθένας να πλατύνη τη ζωή του. Και θέλοντας να νιώσωμε βαθιά ως τη ρίζα τους λογισμούς της Αυτοκρατόρισσας Ελισάβετ, πλουτίζομε τον εαυτό μας βέβαια με μιαν πανώρια, σπανιότατη και πολύ δραματικήν αντίληψη της ζωής.

Σε ποιο λοιπόν μέρος θα μπορούσε να ικανοποιηθή τους εσωτερικούς της πόθους η αυτοκρατόρισσ' αυτή, η περιφρονήτρα και κορεσμένη;

Η αδιάκοπη μετατόπισίς της δεν είχε καθόλου την όμορφη και λογική κανονικότητα των μεταναστεύσεων ενός αποδημητικού πουλιού· ήτονε μάλλον το στριφογύρισμα ενός χαμένου πνεύματος που χτυπάει τα φτερά του στον αέρα, που δε βρίσκει πια φωλιά και που καμιά δεν το κυβερνάει πειθαρχία. Αισθάνεται κανείς την ανάγκη ν' ανακαλύψη το σημείο της γης όπου η ταξιδεύτρα, η γυναίκ' αυτή «μιας άλλης εποχής» –γιατί, ίσα ίσα για τη μυστική έκφραση που πήρε, δεν ήτον καθόλου απ' τον αιώνα μας– ευχαρίστησε το εσωτερικό της όνειρο. Κανείς δε βρίσκεται, που να μην έχη επισκεφθή ή τουλάχιστο να μη

γνωρίζη από ενθουσιαστικές περιγραφές το παλάτι της Κέρκυρας, το άσπρο παλάτι του Αχιλλέως, το «Αχίλλειον», χτισμένο από την Αυτοκρατόρισα πάνω απ' το λιμανάκι της Μπενίτσας. Ο Χρηστομάνος τη συνόδευσ' εκεί κάτω. Τι τύχη που μπορεί κανείς να τους ακολουθήση και να γνωρίση τι συγκινούσε την Ελισάβετ της Βαυαρίας στο «Ελδοράδο» της!

Η τόλμη κ' η πικρή ειρωνεία, ο τόνος ο σκεπτικιστικός και μοιρολατρικός, η ακατανίκητη απογοήτευσις για κάθε πράγμα, η αδιάκοπη παρουσία του ιδανικού και του θανάτου κι αυτά ακόμα τα αισθητικά παιγνίδια μιας μελαγχολίας που ζητάει την απολύτρωσή της με κάνουνε να παίρνω την ύπαρξη της Ελισάβετ της Αυστριακής σα μηδενιστικό ποίημα με το δυνατότερο άρωμα που 'χομε αναπνεύσει ποτέ στα κλίματά μας. Θα 'λεγε κανείς πως οι ανατολικές πνοές ερεθίσανε στη δούκισσαν αυτή της Βαυαρίας το ρομαντικό βάθος της ψυχής της: την κάθε δύναμη του ονείρου της τη σκλαβώνει σε κάποιες καντέντσες, που τις βρίσκω μονάχα στους ασύγκριτους εκείνους σουφήδες της Περσίας που γύριζαν τον κόσμο αγκαλιασμένοι με το θάνατο. Κι ο κόρος αυτός, που δεν εμποδίζει καμιάν ανατριχίλα, ανακαλεί στη

φαντασία μου κάποιους μυστικούς ονειροπόλους των ασιατικών θρόνων.

Εννοείται πως δεν έχω την αξίωση μ' αυτούς τους παραλληλισμούς να δώσω καμιάν εξήγηση· μα όπως ένας ήχος μουσικός μάς μεταφέρει κάποτε σ' ένα τοπίο, έτσι κ' η ατμοσφαίρα της σιωπής, του μοιραίου και της παράξενης ομορφιάς που κυματίζει γύρω απ' την Αυτοκρατόρισα ανακαλεί στο πνεύμα μου τις διδασκαλίες εκείνες των καλιφών όπου η φιλοσοφία του τίποτα, με κάποιαν επιτήδευση, ξετυλίγει τ' αξιώματά της ανάμεσα στα δράματα που τα επικυρώνουν.

Μα γιατί τάχα να ζητάω ακόμα την εξήγηση όλων αυτών των ασύγκριτων αγωνιών; Τους μονότονους αυτούς ψαλμούς, εκείνοι που τους ονομάζομ' ευτυχισμένους του κόσμου τούτου, τους είπαν και τους ξαναείπαν πολλές φορές απ' τον καιρό του Σολομώντος. Έτσι ακόμα κι έξω απ' την ατμοσφαίρα των Αυλών, έχομε ακούσει ανάλογους λογισμούς. Η κατάσταση αυτή της ευερέθιστης αδυναμίας, οι αναίτιες αυτές αγωνίες, οι αόριστες ανησυχίες, οι μαύρες λυκανθρωπίες είν' ένα ξέχυμα ιδιαίτερο των ανωτέρων φύσεων. Με μιαν κανονικότητα απελπιστική για κάθε άνθρωπο που θα τολμούσε να συλλογισθή

την τρομακτική μας αδυναμία, ακολουθούμε βήμα με βήμα τους προγενεστέρους μας. Όλοι οι μεγάλοι ποιηταί βασανίσθηκαν, όπως η Ελισάβετ η Αυστριακή, απ' την πεζότητα του αιώνας μας· αισθάνθηκαν πως κάποια επιθυμία τούς έσπρωχνε να υψωθούν προς ένα ψηλότερο ιδανικό· ένιωσαν πως κάτι τους απομάκρυνε απ' τις κλειστές και περιορισμένες διάνοιες, τις ευχαριστημένες απ' τον κόσμο και απ' την τύχη τους. Και τούτο, γιατί, χωρίς σκοπό και χωρίς χαλινάρι, υπόφεραν από έλλειψη πειθαρχίας. Από μια τέτοια κατάσταση βγαίνουν οι μεγάλες καλλιτεχνικές και θρησκευτικές μοναδικότητες που είναι τιμή της ανθρωπότητας! Τι έχει να κάνει το πάθος των δογμάτων; Η ορμή δημιουργεί την ηθική. Εκείνο που λέει ο Πασκάλ «να ζη κανείς για την αιωνιότητα» είναι το ίδιο που λέμ' εμείς «να παρατηρούμε τον εαυτό μας, να καταλαβαίνωμε το τιποτένιο της ζωής». Μα ο κόρος αυτός, που απαιτεί σε κάθε στιγμή τα καρυκεύματα του θανάτου, δεν κάνει ποτέ τόσην εντύπωση, όσο σαν έρχεται από μια γυναίκα αποθεωμένη απ' την ομορφιά της, απ' το διάδημά της, απ' τη δυστυχία της που την περιφρονούσε μ' έναν αδιάκοπο συλλογισμό κι απ' τη δολοφονία της ακόμα που δεν

μπόρεσε αύτ' αυτή να τη συγκινήση, γιατί από καιρό είχε προεξοφλήσει το θάνατο.

Τη στιγμή που ένα κτήνος, σταλμένο απ' την Ειμαρμένη που εφορεύει τις αρχαίες τραγωδίες, χτύπησε την Αυτοκρατόρισα στην προκυμαία της λίμνης, κοντά στο ξενοδοχείο της «Όμορφης ακρογιαλιάς» (Beau-Rivage), δίχως άλλο εκείνη ανήκε σ' ό,τι ο χυδαίος ονομάζει ζωή, αφού αντιδρούσε ακόμα – χωρίς όμως να 'χη πια σκοπό ή θέληση ή τίποτ' άλλο δικό της, και ήτον, κατά το φιλόσοφο, μια ξένη στη ζωή και αληθινά πεθαμένη.

Ο Ρεμού δε Γκουρμόν έγγραψε μια φράση, που αξίζει να τη φυλάξη κανείς: «Ο άνθρωπος που δολοφόνησε την αυτοκρατόρισα της Αυστρίας υπάκουσε ίσως σ' ένα ένστικτο ανώτερο απ' τη διάνοιά του: νομίζοντας πως σκοτώνει τη δύναμη, μαχαίρωσε την περιφρόνηση». Χωρίς άλλο κι ακόμα ίσως περισσότερο από περιφρονήτρα ήτονε μια φευγάτη. Jam transiit. Ο ηλίθιος Λουτσένης σκότωσε μια πεθαμένη! Η καρδιά η τρυπημένη απ' τη μικρή αυτή λάμα χτυπάει ωστόσο ακόμα. Μόλις επάνω στη γέφυρα του βαποριού αποκάνει – και τότε ρωτάει: «Τι τρέχει;» Αυτή που πεθαίνει ρωτάει: «Τι τρέχει;».....